

УДК 331.101.262.330.8

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

О. Стефанишин

Львівський національний університет імені Івана Франка

Обґрунтовано методологічний інструментарій дослідження людського потенціалу в умовах формування інноваційної економіки України.

Ключові слова: людський потенціал, людський інтелектуальний потенціал, методологія, позитивізм, закон еволюції, лінійно-некумулятивна система, парадигма, нелінійна модель, синергетизм, аксіологічний підхід.

Постановка проблеми. Розвитку сучасних економічних знань властиві дві тенденції: по-перше, відбувається подальша диференціація наук; по-друге, посилюються інтеграційні зв'язки, з'являються науки „на стику”. Остання тенденція пояснюється виникненням міждисциплінарних проблем, вирішення яких забезпечується використанням здобутків одразу багатьох наук. Це зумовлює актуальність визначення методології дослідження людського потенціалу, як центру соціально-економічної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відзначимо, що цій проблемі присвячена значна кількість наукових праць українських учених: В. Базилевича, З. Ватаманюка, С. Панчишина, Б. Кульчицького, Г. Стеблій, О. Горбачевської. Однак у опублікованих працях відсутнє обґрунтування методології дослідження людського потенціалу в умовах становлення інноваційної економіки України.

Метою статті є: визначення методології дослідження людського потенціалу національної економіки в контексті розвитку інформаційного суспільства.

Виклад основного матеріалу. Розширення предмету економічної теорії і зміна її методології дослідження цілком узгоджується із еволюцією теорій пізнання (епістемології), яка виокремлює такі моделі розвитку науки: класична, некласична, постнекласична.

Еволюція епістемології вплинула і на розвиток методології економічної теорії, відбулося розширення „простору” її дослідження в напрямі зміни дослідницьких пріоритетів. Серед них основними є, на думку В. Базилевича, такі [3, с. 14–15]:

- науковий аналіз фундаментальної категорії сучасної економічної науки – „людське багатство”;
- відмова від технологічного та економічного детермінізму, послаблення детермінізму соціального;
- зміна парадигмальних уявлень про критерії соціально-економічного прогресу та ціннісні орієнтації економічного зростання, визначення соціальної значущості та економічної вигідності інвестицій у людський капітал;
- формування системи нетрадиційних поглядів на взаємодію локального і глобального, нового розуміння процесів міжнародного співробітництва на засадах синергії партнерства.

Ми поділяємо думку вчених, що для методології сучасної економічної теорії характерне [3, с. 17]:

- активне освоєння принципово нових методів дослідження на основі використання надбань природничих і соціальних наук;
- відмова від загальнообов'язкових критеріїв істинності та від теорій, що претендують на універсальність;
- плюралізм знань на основі визнання гетерогенності методологічних підходів, які різними способами репрезентують економічну дійсність;
- різновекторність наукової творчості, структури й методів знання, що допускає множинність та еkleктику теоретичних концепцій і наукових ідей.

Дослідження людського потенціалу економіки України, на нашу думку, якраз передбачає застосування міждисциплінарного підходу, бо „всебічне вивчення людини означає об'єднання підходів і висновків різних наук і економічна теорія сьогодні відновлює на якісно вищому витку свого розвитку кращі традиції політекономії як своєрідної науки наук, яка ставить людину у центрі наукового дискурсу і всебічно аналізує її діяльність у суспільстві, використовуючи ідеї та висновки всіх наук, починаючи від філософії і закінчуючи прикладними теоріями” [7, с. 46].

Сучасна економічна теорія використовує широкий набір принципів, методів і правил наукового пізнання у дослідженні свого предмета, які становлять зміст її методології. За допомогою методів (загальнонаукових і специфічних прийомів, засобів) досліджуються категорії, закони функціонування і розвитку економічних систем, у тому числі важливої їх підсистеми – людського потенціалу національної економіки.

Загальнонауковими методологічними підходами, які посилюють або зосереджують дію методології в конкретному напрямі, на наш погляд, є:

- позитивістський підхід, який ґрунтується на філософії позитивізму і характеристики якого в значній мірі відповідають дослідженням неокласичного напрямку економічної науки;
- структурний підхід акцентує на виявленні структури системи, тобто її внутрішньої побудови, сукупності зв'язків між її елементами. Він використовує структурно-функціональний аналіз, визначає субординованість елементів системи (принцип ієрархічності), характеризує різноманітні поєднання і перегрупування основних елементів системи, базується на методах математичної логіки і моделювання [7, с. 78–79]. Одночасно постструктурний підхід дає можливість включити в наукову систему людського потенціалу, людського інтелектуального потенціалу нееконімічні елементи: національні, соціокультурні, екологічні та інші, які активно впливають на потенціал людини і перебувають під її впливом ;
- діалектичний підхід спрямований на виявлення глибинних причинно-наслідкових зв'язків, що не проявляються на поверхні; розмежує суть і явище, зміст і форму, необхідність і випадковість, можливість і дійсність, акцентує на процесах розвитку, показуючи їх закономірний характер;
- синтетичний підхід зумовлений прагненням подолати однобічність, оскільки в його основі лежить взаємодія різних наукових теорій угоди (конвенції) між дослідниками, науковими школами, виходячи з принципів зручності, простоти, взаємної толерантності. Синтетичний підхід розширює можливості економічних досліджень, але має небезпеку фрагментаризації науки, втрати її цілісного характеру [7, с. 80–81];
- еволюційний підхід, заснований на ідеях нелінійності та самоорганізації складних економічних систем (синергетиці);
- аксіологічний підхід чи теорія вартостей (цінностей).

Поряд із загальнонауковими підходами для дослідження людського потенціалу ми використовуємо специфічний – інституційний, який розширює предмет економічної теорії за рахунок визнання об'єктивного характеру взаємодії економічних і позаекономічних, зокрема, соціальних факторів економічного розвитку.

Головним базисом концепційних засад дослідження людського потенціалу національної економіки України є комплексний, системний підхід його розуміння як складного утворення, що визначає багатоелементну структуру потенціалу людини. Значна кількість і складність компонент людського потенціалу передбачає певну їх класифікацію (архітектоніка, структура). У нашому дослідженні ми використовуємо термін „структура”, який характеризує внутрішню побудову, порядок розташування окремих елементів, дає системне пояснення об'єкта. Ознаками структури є: а) поділ на елементи та тісний зв'язок між ними; б) певна стабільність зв'язків; в) цілісність структурних елементів [16, с. 31]. Якщо звернутись до структури людського потенціалу, то необхідно підкреслити, що її структуроутворювальним елементом, безумовно, є людина. Найважливіша функція людини полягає у відтворенні людського потенціалу, без якого національна економіка неможлива. Тому в центрі уваги, передовсім, поставлено розвиток людини. Навколо цієї основи виникає решта підсистем структури людського потенціалу, що його формують, конкретизують, розширюють сферу застосування.

Взаємодія структурних підсистем є діалектичною. Саме тому важливим чинником, що впливає на структуру людського потенціалу є історичний розвиток економічної моделі людини, її еволюція у людину творчу, ноосферну.

Класична школа характеризувала людину як автономного індивіда, який підвладний самокорисливим інтересам і схильністю до обміну. Головні риси – егоїзм, бажання отримати максимальний результат при мінімальних витратах (А. Сміт, Д. Рікардо, Дж. Міль). Представники *історичної школи* підкреслювали, що в основі дії економічного суб'єкта лежить не тільки „розумний егоїзм” за А. Смітом, але й – прагнення людини до справедливості, його орієнтація на мораль і звичаї, право, культуру, релігію (В. Рошер, Р. Шмолер та ін.). Представники *неокласичної наукової школи* (І. Бентам, Г. Госен, Л. Вальрас, К. Менгер, А. Маршал, В. Парето) стверджують, що в основі поведінки економічної людини лежить природне прагнення якомога повніше задовольнити потреби, і для його підтримки не потрібні ні закони, ні примус. Дж. М. Кейнс у модель людини, придатної для макроаналізу, вводить психологічні чинники (схильність до заощаджень, перевага ліквідності). Ф. Гайек вважає, що людина просто наслідує традиції і пристосовується до невідомого, Г. Госен запроваджує в економічну теорію раціонального суб'єкта. Інституціоналісти, розуміючи значну відірваність між економічною теорією і економічною реальністю, вважають, що модель економічної людини застаріла. Тому визначають головним мотивом економічної поведінки людини прагнення до підвищення соціального статусу, яке веде до технічного прогресу (Т. Веблен, Д. Комонс, Р. Коуз, Г. Мінз). Однак, Д. Гелбрейт, В. Ойкен, Г. Саймон, Г. Тард доповнюють людину економічну рисами людини соціальної. Вони стверджують, що є недостатня поінформованість людей, тому обмежена раціональність, причини цього містяться в економічній поведінці, звичаях, культурних цінностях, релігійних віруваннях. Т. Шульц, Г. Бекер створюють концепцію людського капіталу, де доходи людей є закономірним підсумком раніше прийнятих рішень. В. Вернадський обґрунтовує модель ноосферної людини, головний принцип якої – максимальне виявлення розуму, здібностей творчого індивіда.

Відповідно до розвитку економічних моделей людини видозмінювалась і методологія їх дослідження. Якщо класична школа наголошувала на індивідуальних інтересах, тому визначальна роль належала матеріальному виробництву щодо інших форм суспільної діяльності (моралі, етики, права тощо).

Класичне розуміння методу перестало служити загальною його нормою після того, як історична школа відкинула ідею „чистої теорії” і прагнула використання емпіричних методів дослідження, – наголошують вчені [17, с. 12]. Утвердження нової загальної методології не відбулось, але сформувалась нова модель економічної науки. Ядром „основної течії” в економічній теорії стала неокласична школа, яка включає нові досягнення економічного аналізу: ігрові моделі, теорію пошуку. Неокласика охоплює: неокласичну мікроекономіку (разом із теорією загальної рівноваги); нову класичну макроекономіку; Чиказьку макроекономічну школу, деякі залишки кейнсіанства; неокейнсіанські теорії, інституціоналізм [17, с. 18].

Основними ознаками, що сприяють поширенню неокласичної течії є: 1) універсалізм (готовність за допомогою моделі раціональної поведінки ринкових суб'єктів пояснити не лише економічні, а також соціальні, національні та інші явища). Неокласика описує обмеженість, в яких діє економічний суб'єкт і будь-яку ситуацію представляє як максимізацію її цільової функції за даних обмежень. Розглядаються різні проблеми і при цьому не має потреби змінювати термінологію і методологію своєї теорії; 2) моделювання як важлива форма дедуктивного методу дослідження.

Головними передумовами економічних досліджень за неокласичної теорії є раціональна модель людини і теорія загальної рівноваги, що дозволяє використовувати загальну термінологію, не акцентуючи уваги на суперечностях. Використання моделі раціональної людини і рівноважного стану економіки сприяли математизації економічної теорії, що виділяє її з усіх суспільних наук. Однак математичний інструментарій має власну логіку розвитку і нерідко застосовується без якоїсь осмисленої інтерпретації. Тому ми поділяємо думку Д. Норта, що лише „припущення про обмеженість ресурсів, а отже, про конкуренцію були надійними і лягли в основу неокласичної теорії, ...але їй не вистачає розуміння природи людської координації та співпраці.” [250, с. 21]. На це вказують і українські вчені, наголошуючи, що „ускладнення процесів взаємодії економіки з іншими сферами людської діяльності і необхідність урахування соціальних, духовних, екологічних складових економічного розвитку переконує в обмеженості методологічних допущень неокласичного аналізу” [105, с. 15], а також „хоч неокласика в силі розв'язати більшість проблем, але за рахунок пониження змістовності” [359, с. 19].

Оскільки об'єкт і предмет нашого дослідження – людський потенціал є багатограним, то описати його за допомогою методів, властивих лише неокласичному аналізу, є нереальним і неперспективним, тому, на наш погляд, загальними методами для дослідження людського потенціалу виступають: *історичний*, кожне явище розглядається у взаємозв'язку його історичних форм (робоча сила, трудові ресурси, трудовий потенціал, людські ресурси, людський капітал, людський потенціал, людський інтелектуальний потенціал (людський потенціал творчих індивідів, духовно-інформаційний потенціал, соціальний потенціал); *неперервності розвитку* – урахування виникнення нових потреб суспільства, змін у техніці (інформатизація), що спричиняє виникнення прогресивних форм зайнятості тощо; *оптимальності* – вибір варіанта, що передбачає максимальне задоволення потреб людей (ефективна зайнятість людських ресурсів); *системно-структурний* – розгляд людського потенціалу української економіки, з одного боку, як єдиного цілого, а з іншого – розчленування системи на складові (інтелектуальний, демографічний, освітній, науковий, духовно-інформаційний, інноваційний, соціальний потенціали та ін.); *системності* – дослідження системи показників, моделей, що дозволяють побудувати цілісну картину розвитку людського потенціалу (використання десяти основних компонент людського потенціалу, яких характеризує, наприклад, до п'ятдесяти показників) (див. п. 4.1); *комплексності* – явища розглядаються у взаємозв'язку з іншими процесами і явищами (системні національні трансформаційні перетворення): *пріоритетності* – економічні дослідження спрямовані на досягнення певних цілей (удосконалення формування і розвитку та ефективного використання людського потенціалу української економіки); *адекватності* – економіко-математичні моделі повинні відображати реальні процеси (регіональна і компонентна диференціація рівня розвитку людського потенціалу) (див. п. 4.1).

Слід виділити також принципи структуризації людського потенціалу національної економіки.

1. *Принцип альтернативного підходу*. Людський потенціал – складна соціально-економічна, духовна підсистема, тому теоретичний аналіз передбачає наявність декількох напрямів у дослідженні його з метою всебічного аналізу внутрішньої структури, форм руху і функціонування системи. У науковій літературі представлено різні погляди на одну і ту ж проблему людського потенціалу. Можливість альтернативи дозволяє розглянути декілька шляхів майбутнього розвитку людського потенціалу економіки України, що особливо важливе для його макроекономічного аналізу.

Принцип альтернативного підходу охоплює різні погляди на структуру людського потенціалу і, відповідно, різні підпринципи, а саме: а) переваг теорії ринкового механізму як пріоритетної; б) державного регулювання; в) концепції неокласичного синтезу; г) інституціоналізму; д) еклетики; ж) еволюції, яка ґрунтується на синергетизмі.

2. *Принцип історичності*. Кожне економічне явище має свої історичні передумови і причини походження, розвивається в часі як частина єдиного соціального процесу та у взаємозв'язку своїх історичних форм. Поєднання теоретичних понять (людський потенціал, людський інтелектуальний потенціал (людський потенціал творчих індивідів, духовно-інформаційний потенціал, соціальний потенціал) з конкретними подіями сприяє формуванню економічного мислення, акцентує на практичному значенні. Наприклад, теорія людського капіталу із сукупності його компонент вивчає лише ті, що суттєво впливають на продуктивність праці та доходи (здоров'я, творчі здібності, рівень освіти, професійні навички тощо). Розвиток людського потенціалу передбачає врахування також демографічної і духовно-інформаційної компоненти, соціальної взаємодії та ін. Із

становленням інформаційного суспільства переважає тенденція щодо покращення розвитку людини, яка базується на необхідності забезпечення її конкурентоспроможності у високотехнологічній і наукоємній сферах економіки. Це засвідчує нагальність, на нашу думку, виокремлення у людському потенціалі окремого складника - людського інтелектуального потенціалу - як сукупності творчих здібностей, знань та умінь індивідів, які дають змогу використовувати технологічний капітал, засвоювати набуті і створювати нові знання та інформаційні блага на основі співробітництва, довіри для ефективного соціально-економічного розвитку країни.

Отже, суспільний розвиток відводить людині центральне місце як у духовній сфері суспільного життя, так і в системі економічних зв'язків. Визначальним стає соціальний вимір такого розвитку, а матеріально-речовий і нематеріальний потенціали – необхідною умовою.

Оскільки сам історичний підхід не дає теоретичного відтворення предмету дослідження підсистеми (людський потенціал), його слід поєднувати з логічним установленням взаємозв'язків усередині цього цілого, виявленням інтегральних закономірностей. Тому єдність історичного і логічного дозволяє розглядати систему людського потенціалу в динаміці. Цьому сприятиме економіко-математичне моделювання динаміки розвитку людського потенціалу сучасної української економіки з використанням таксонометрії, кластерного та регресійного аналізу.

3. *Принцип системності* зумовлений, по-перше, функціонуванням національного людського потенціалу як складної інтелектуальної, економічної, демографічної, духовно-інформаційної підсистеми, що включає різні рівні (мікро-, мезо-, макро-) й елементи дослідження. Людський потенціал української економіки розглядається як єдиний об'єкт, а також – як сукупність структурних компонент. По-друге, фундаментальну економіку, і перш за все її головний економічний ресурс – людський потенціал, можна дослідити тільки на основі інтегрування позицій усіх наукових економічних шкіл. Адже проявом фундаменталізму є системний опис людського потенціалу. Створення чистої, загальної теорії людського потенціалу в позасистемному трактуванні є нереальним. Принцип системності є досить об'ємним, що дозволяє визначити такі підпринципи:

1. Рівневий підпринцип. ЛП досліджується на рівні мікро-, мезо-, макроекономіки та міжнародної економіки. Це дозволяє отримати цілісне уявлення про функціонування людського потенціалу економіки країни.

Особливість мікроекономічного аналізу зумовлена такими фундаментальними передумовами: а) економічний атомізм – увага зосереджується на поведінці економічних суб'єктів, що приймають самостійні рішення у проведенні власної економічної діяльності; б) економічний раціоналізм з метою отримання максимальних вигод за мінімальних витрат виробничих ресурсів.

В результаті макроекономічного підходу формується розуміння основних принципів механізму реалізації економічної і соціальної політик в Україні. В умовах світогосподарських зв'язків, що залежать від процесів глобалізації та інформатизації, актуальним є дослідження міжнародної міграції людських ресурсів, глобалізації ринку праці, модернізації змісту і форм зайнятості.

2. Підпринцип концепції розвитку суспільства і людського потенціалу реалізується в цивілізаційній (інформаційній) концепції розвитку суспільства як природного еволюційного процесу, в центрі уваги є людина з її потребами та економічними, соціальними і культурними цінностями;

3. Підпринцип цілісності. Цілісний розгляд окремих підсистем людського інтелектуального потенціалу (людський потенціал творчих індивідів, духовно-інформаційний потенціал, соціальний потенціал) поєднується з виявленням загального між ними. Поєднання в єдине ціле відбувається за однопорядкового, ієрархічного або концентрованого підходів.

4. Принцип національної етнопсихології (національного менталітету). Оскільки всі проблеми функціонування людського потенціалу розглядаються на основі власної країни, тому слід враховувати основні характеристики української етнопсихології.

Поряд з неокласичною науковою школою, на нашу думку, необхідно досліджувати людський потенціал української економіки також на основі інституційного аналізу. Якщо „старий” інституціоналізм зосереджує увагу на соціально-психологічних проблемах особистості суб'єкта господарювання в середовищі ринкової економіки, то представники нового інституціоналізму вважають об'єктом свого дослідження інститути – не лише як культурні чи соціально-психологічні феномени, а як набір формальних і неформальних норм, що скеровують економічну поведінку індивіда та організації. Соціально-економічний інститут є центральним елементом аналізу в інституційно-еволюційній теорії [12].

Д. Норт визначає інститути як „правила гри в суспільстві, чи створені людиною обмеження, що організують взаємини між людьми, ...інститути впливають на функціонування економічних систем...” [13]. Вчений виокремлює також поняття „організації”, що забезпечує дотримання цих правил. Історії відомо три форми організації спільної діяльності людей задля досягнення загальної мети – громада, корпорація, асоціація.

Ми приєднуємося до твердження вчених, що інституції поділяються на такі інституційні підсистеми: ринкова, індустріальна, традиційна, громадянська, підсистема творчої діяльності, підсистема суспільної думки, екологічна, що дозволяє детально досліджувати кожен з них і, які в основному виступають предметом нашого аналізу (див. розділ 4) [4, с. 21].

Поділяємо думку, що інститути – це соціально-визнані нормативно-ціннісні системи (установки, норми) і формалізовані структури, які їх реалізують (синтез „інститути – організації”) [4, с. 22]. Тому інститутами ринку є як базові характеристики (приватна власність, конкуренція), так і „інфраструктурні” функціональні елементи. Стосовно дослідження людського інтелектуального потенціалу важливе місце, на наш погляд, займають

суспільні інститути, тобто інтелектуальна інфраструктура його розвитку. Сюди ми відносимо системи науки, освіти, культури і громадянське суспільство.

Проте Ю. Павленко застерігає, що в Україні „...основною проблемою реформування... економіки є ґрунтовна розробка та послідовне планомірне проведення достатньо сильної для цього державою довгострокової програми, яка б спиралася на концепцію адаптації бажаних інституційних новацій (введення відповідних формальних правил) до реально діючих офіційних, а, головню, неофіційних, негласних інституцій, які формувалися століттями і є невід’ємною (подобається це нам чи ні), цивілізаційно визначеною складовою соціально-економічного і соціокультурного життя країни” [14, с. 33].

На нашу думку має рацію і О. Корнійчук, стверджуючи, що економічне мислення може бути тільки національним, і якщо такого немає, то економіка країни матиме лише пістрявий набір зарубіжних уявлень, які виражають не загальнонаціональні, а групові інтереси [6, 22-28].

Способом розв’язання внутрішніх суперечностей і забезпечення взаємодії інститутів виступає інституційний механізм, який у формуванні людського потенціалу забезпечує відтворення адекватних до зовнішнього середовища правил і є невід’ємною частиною господарського механізму. При зміні економічних умов господарської діяльності інституційний механізм є процесом постійного творення інституційних норм, розвитку й трансформації людського потенціалу.

Реформування української ринкової економіки передбачає також перехід її від індустріальної до інформаційної стадії розвитку, в якій процес створення і розповсюдження інформації, знань є головним. Цей процес у найбільшій мірі спирається на розвиток людського інтелектуального потенціалу суспільства шляхом розвитку підсистем творчої діяльності і передусім сфери національної освіти з набуттям нею основних елементів сучасної освітньої парадигми (фундаментальність, проблемність, інноваційність, неперервність, інтегративність, креативність тощо).

Інформаційне суспільство – це також співіснування двох світів: звичного фізичного та віртуального, створеного людиною, де є постійна їх взаємодія та взаємовплив. Віртуальна реальність все активніше проникає у сфери науки, освіти, культури. Якщо для традиційного суспільства властиві стійкі консервативні тенденції відтворення соціальних взаємин, то в інформаційному – постійна перебудова основ попередніх способів життєдіяльності. Вартістю тут є сама інновація, бо техніка та технологія змінюються кілька разів за життя одного покоління. Інформаційне суспільство орієнтує кожного індивіда на те, що він може досягти визнання та успіхів через знання та власну творчість. Тому наступною важливою сферою розвитку людського інтелектуального потенціалу є культура, яка виконує функцію підтримання зразків взаємодій у суспільстві. Вплив культури на формування і функціонування національного господарства є значним, бо тут враховується не лише господарська і технічна культура, але й загальний культурний розвиток людини і суспільства, культура ідеологічних, соціальних відносин. Людина є водночас безпосереднім творцем культури та її споживачем. Джерела культури та її фундамент мають економічний, соціальний характер, – підкреслюють учені [7, с. 56].

Особливої уваги заслуговує вирішення завдання з посилення духовної мобільності людського потенціалу в умовах глобалізації, визначення і реалізація завдань з виховання національно свідомої і прагматичної особистості. Оскільки традиційний спосіб мислення і поведінки, традиційні стереотипи стримують нововведення, бо „всі знання і звички, отримані колись, твердо вкорінюються в нас, як залізничний насип на землі” [2, с. 21]. Тоталітарне радянське суспільство витворило спотворену систему цінностей, двоїсту за своєю природою. З одного боку, людина мала рахуватися з набором офіційно задекларованих ідеологічних норм, насправді не вважала за аморальне красти державну власність. Визнаючи цінність зрівняльний принцип оплати праці, людина в реальному житті, втративши стимули, відвчилася працювати й орієнтувалася на паразитування. Отже, у внутрішньому світі особистості сформувалось своєрідне задзеркалля, яке за формою суперечило змістові ідеологічних стереотипів тоталітаризму, але за своєю суттю було його продуктом. Це була система самовідчуження, в якій людина втратила себе, свою самотність. Відсутність в українському суспільстві стабільної системи вартостей свідчить про слабкість духовної еліти, яка за Ортегою-і-Гасетом, є становим хребтом нації.

Економічна культура (як єдність економічних цінностей і стереотипів поведінки суб’єктів економічної діяльності) визначає характер формальних інститутів, які формують нове інституційне середовище підприємницької діяльності. При цьому важливо сформувати сучасні оптимальні концепційні засади розвитку молодіжного підприємництва, в тому числі інноваційного, в Україні.

Невід’ємна умова реформування українського суспільства – це освоєння людьми нових соціальних навичок і ролей, розвиток культури соціальної поведінки громадян з врахуванням відкритості суспільства, його швидкою інформатизацією. Саме вибір і відповідальність стають головними вимірами свободи.

Соціальна сфера у вимірі різних форм солідарної взаємодії і є, по-суті, тим структурним підрозділом суспільної системи, який називають громадянським суспільством і його слід побудувати в Україні [5, с. 68]. Воно є не лише сферою, а й історично сформованим типом взаємодії, певною моделлю соціальної організації. Індивідуалізм і конкурентоспроможність у діяльності суб’єктів громадянського суспільства поєднуються відносинами взаємної довіри і готовності до співпраці, які творять соціальний капітал, оскільки в Україні ще дотепер соціальне розшарування є значним, соціальна відстань між групами в суспільстві, рівень якої вимірюють децильним коефіцієнтом диференціації становить 14:1; 12:1 або 6,1:1 [5, с. 179; 11, с. 53]. Це засвідчує концентрацію багатства на одному полюсі українського суспільства та бідності – на іншому і відсутність рівноваги соціальних інтересів.

Наступним загальнометодологічним напрямом дослідження людського інтелектуального потенціалу інноваційного суспільства є еволюційний, заснований на синергетиці (від грец. *synergia* – спільна або кооперативна дія). Виник в кінці ХХ ст., біля його витоків були вчені В. Шерінгтон, Г. Хакен, А. Жаботинський, І. Пригожин, І. Стенгер, Г. Ніколас, В. Ебелінк та інші. В цілому синергетика – це теорія самоорганізації (в просторі і часі) складних, нелінійних, нерівноважних, дисипативних відкритих систем. Цим утворенням цілком відповідає і людський потенціал економіки України у своїй різноманітності, морфологічній складності та ієрархічному підпорядкуванні.

У синергетиці досліджуються системи, що знаходяться у стані нестійкої рівноваги, тобто нелінійні процеси їх еволюції, а процеси гомеостатичного характеру розглядаються як один з варіантів. Одним з перших стосовно суспільства це підмітив О. Богданов, який вказав, що за правильної організації суспільного ладу виникає ефект, який полягає в тому, що кількісний вияв групового трудового зусилля громадян суспільства є значно вищим від арифметичної суми трудового зусилля окремо взятих його членів [1, с. 112–117].

Сучасний український економіст В. Базилевич розвинув і визначив роль синергетичного підходу у економічних дослідженнях, яка полягає в наступному [3, с. 19]:

- акцентує увагу на процесах нестійкої рівноваги та нестабільності економічних систем, зумовлених впливом спонтанних змін ендегенних чинників саморозвитку;
- визнає складність та нелінійність соціально-економічної еволюції виходячи з того, що характер взаємозв'язку внутрішніх елементів складних систем може різко змінюватись після досягнення одним або кількома з них певних критичних значень;
- припускає можливість впливу спонтанних змін в економічній системі на переродження рівноважних сил та виникнення кризових ситуацій (точок біфуркації), коли гостро постає проблема вибору, а подальша еволюція є невизначеною, стохастичною, недетермінованою;
- аналізує множинність, різноспрямованість та різну якість внутрішніх і зовнішніх факторів, кожен з яких може суттєвим чином вплинути на динаміку соціально-економічного розвитку;
- виходить з того, що один і той самий ефект в економічній системі може бути досягнутий під впливом різних (інколи взаємовиключних) імпульсів. Водночас одні й ті самі соціально-економічні чинники можуть породжувати різні, інколи діаметрально протилежні, результати.

Отже, нерівноважність, нелінійність, цілісність і емерджентні властивості повинні також враховуватись у дослідженні людського інтелектуального потенціалу економіки України, який є її невід'ємною складовою.

На відміну від функціонування, яке включає будь-які зміни в підсистемі, в тому числі випадкові, еволюція є безперервним, незворотнім процесом. Наслідком еволюційних змін в людському потенціалі є поступове ускладнення ними внутрішньоструктурних зв'язків і співвідношення складності структури внутрішніх та зовнішніх зв'язків.

Закон еволюції суспільства виявляється в урізноманітненні потреб, що зумовлює зміну як виробництва (з масового, стандартизованого до індивідуалізованого, нестандартизованого), так і ролі людини у ньому (людина витісняється з виробництва, стає збоку (контроль) або - над виробництвом). Відбувається відповідно і урізноманітнення професій, а відтак – і форм зайнятості, які задовольняють нестандартизований попит. Змінюється зміст існуючого, а також створюється, оновлюється інструментарій економічного дослідження, в тому числі – проблеми розвитку людського потенціалу. У світі вже понад 25% економічно активного населення працює на умовах неповної зайнятості. Така тенденція спостерігається і в Україні, де інформатизація суспільства спричинила виокремлення нової пріоритетної галузі – системи освіти, яка є провідною сферою реалізації, на наш погляд, гнучких форм зайнятості в інноваційній економіці.

У зв'язку з цим видозмінюється сутність людського потенціалу і форм його функціонування. Так, поряд з людським потенціалом аграрної, людським потенціалом індустріальної економіки функціонує людський потенціал інформаційної економіки, який представлений, на нашу думку, людським інтелектуальним потенціалом (людський потенціал творчих індивідів, духовно-інформаційний потенціал, соціальний потенціал). Звідси дещо нового тлумачення набувають поняття: „зайнятість”, „гнучкі форми зайнятості”, „інтелектуальна інфраструктура розвитку людського потенціалу” (наука, освіта, культура (в тому числі економічна, підприємницька)), громадянське суспільство.

Висновки. Отже, еволюційний розвиток економічної теорії сприяє економічному і соціальному поступу, який перетворює економічну людину в людину творчу, що зумовлює необхідність використання плюралістичного, еkleктичного, міждисциплінарного підходу в дослідженні людського потенціалу інноваційної економіки України.

1. Богданов А. А. Тектология. Всеобщая организационная наука: В 2-х кн. / Редкол.: Л. И. Абалкин и др. – М.: Экономика, 1989. – Кн. 1. – С. 112–117.
2. Винарчик П. Спасение идей: Й. Шумпетер и ключевые проблемы противоборствующих экономических теорий // Вопросы экономики. – 2003. – №11. – С. 15–26.
3. Економічна теорія: Політекономія: Підручник / За ред. В. Д. Базилевича: 2-ге вид., випр. – К.: Знання-Прес, 2003. – 581 с.

4. Інституційні засади формування економічної системи України: теорія і практика / За ред. З. Ватаманюка. – Львів: Новий Світ. – 2000, 2005. – 647 с.
5. Колодій А. Ф. На шляху до громадянського суспільства. Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні. Монографія. – Львів: Червона калина, 2002. – 274 с.
6. Корнійчук О. Е. Еволюція формування економічного мислення // Педагогіка і психологія, 2006. – №1(50). – С. 22–28.
7. Кульчицький Б. Економічні системи суспільства: теорія, методологія, типологізація: Монографія / Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2003. – 351 с.
8. Кун Т. Структура научных революций / Т. Кун; Пер. с англ. Общ. ред. С. Р. Микулинского и Л. А. Марковой, 2-е изд. – М.: Прогресс, 1977. – 300 с.
9. Курс экономической теории. Общие основы экономической теории, микроэкономика, макроэкономика, переходная экономика: Учебное пособие / Руководитель автор. коллектива и научн. Ред. А. В. Сидорович. – М.: Изд-во МГУ им. М. В. Ломоносова «ДИС», 1997. – 736 с.
10. Лакатос И. История науки и ее рациональные реконструкции // Структура и развитие науки. – М., 1978. – 488 с.
11. Людський розвиток регіонів в Україні: 2003 / Щорічна науково-аналітична доповідь / За ред. Е. Лібанової. Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, Держкомстат України. – К.: Академпрес, 2004. – 289 с.
12. Нестеренко А. Современное состояние и основные проблемы институционально-эволюционной теории // Вопросы экономики. – 1997. – №3. – С. 42–57.
13. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Пер. з англ. І. Дзюби. – К.: Основи, 2000. – 198 с.
14. Павленко Ю. В. Інституційні основи традиційного українського суспільства та проблеми сучасності // Економічна теорія. – 2005. – №3. – С. 31–45.
15. Попер К. Відкрите суспільство та його вороги. – К.: Основи, 1994. – Т. 2. – 494 с.
16. Славин М. Б. Системный подход в микроэкономике: Учебн. пособие. – М.: ТЕНС, 2000. – 204 с.
17. Стеблій Г. Я., Горбачевська О. В. Методологічні проблеми структуризації економічної теорії: Монографія. – Львів: ЛБІ НБУ, 2005. – 187 с.
18. Фейерабенд П. Избранные труды по методологии науки / Пер. с англ. и нем. – М.: Прогресс, 1986. – 543 с.
19. Шьорер П. Дві мови наукової теорії: від несумісності теорій до структурної де-революції і дискурсивної революції // Філософська і соціологічна думка. – 1993. – №4. – С. 26–31.

METHODOLOGY OF RESEARCH OF HUMAN POTENTIAL OF UKRAINIAN ECONOMY

O. Stefanyshyn

Ivan Franko National University of L'viv

In this article the methodological tool of research of human potential under the conditions of the developing innovative Ukrainian economy is considered.

Keywords: human potential, human intellectual potential, methodology, positivism, law of evolution, linear non-cumulative system, paradigm, nonlinear model, synergy, axiological approach.